

ВТІЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

УДК 340.132.8; 341.1/.8; 342.086

Перш за все, слід зауважити, що Загальна декларація прав людини була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. Це міжнародно-правовий акт, який зафіксував наступні аспекти:

- 1) основоположні права і свободи людини;
- 2) зобов'язання держав у цій сфері;
- 3) механізми реалізації прав і свобод як на міжнародному, так і на національному (державному) рівнях;
- 4) відповідальність держав, які ратифікували Загальна декларація прав людини, за реалізацію її положень.

Слід зауважити, що дану проблематику досліджували раніше наступні науковці:

1) у контексті змісту та реалізації положень Загальної декларації прав людини – Мережко О., Погорілко В., Рабінович П., Рабінович С., Харт Г., Фрицький О. та ряд інших науковців.

2) у контексті забезпечення відповідальності (особливо – конституційно-правової відповідальності) держав за взяті зобов'язання по даній декларації – Басін К., Кафарський В., Кресіна І., Майданик О., Погорілко В., Полевий В., Федоренко В., Червяцова А., Шаповал В. та інші науковці.

Проте окремого комплексного наукового дослідження потребує проблема реалізації положень Загальної декларації прав людини 1948 р. у державно-правовій системі України через механізми конституційно-правової відповідальності.

Отже, **метою** даної статі є дослідження особливостей втілення положень Загальної декларації прав людини у механізмі конституційно-правової відповідальності в Україні.

Пристаюючи до дослідження даної проблематики, слід зазначити, що у системі цих прав можна виділити цілі групи прав і свобод, які лягли в основу міжнародно-правового визначення правового статусу особи. Зокрема, серед **загальноновизнаних особистих прав і свобод особи** можна визначити наступні:

1) *право на свободу і рівність* (відповідно до ст. 1 Загальної декларації прав людини, всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства);

2) *право на життя, свободу і особисту недоторканість* (за ст. 3 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність);

3) *право на правосуб'єктність* (згідно ст. 6 вищевказаної Декларації, кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності);

4) *право на рівний захист перед законом та недискримінацію* (за ст. 7 Декларації, всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації);

5) *право на відновлення правосуб'єктності* (за ст. 8 Декларації, кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом);

6) *право на об'єктивність і неупередженість кримінального переслідування* (згідно ст. 9 – 11 Загальної декларації прав людини, ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй

забезпечують усі можливості для захисту. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину);

7) *право на укладення шлюбу та створення сім'ї, на захист сім'ї, батьківства і дитинства* (згідно ст. 16 Декларації, Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави);

8) *право на недоторканість особистого і сімейного життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденції, на захист честі і гідності* (за ст. 12 Декларації, ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань);

9) *право на свободу пересування* (згідно ст. 13 Декларації, кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну);

10) *право на свободу думки, совісті і релігії* (за ст. 18 Декларації, кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів);

11) *право на вільне висловлювання своїх думок, свободу переконань, на інформацію та вільне її поширення* (згідно ст. 19

Декларації, кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів) [1].

У Загальній декларації прав людини також визначено систему *політичних прав і свобод особи*, до яких віднесено:

1) *право на громадянство* (за ст. 15 Декларації, кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство);

2) *право на свободу мирних зборів та на добровільність вступу до асоціацій* (Відповідно до ст. 20 Декларації, кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації);

3) *право на участь у виборах, на безпосередню та опосередковану участь в управлінні та на доступ до державної служби* (згідно ст. 21 Декларації, кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування) [1].

Загальна декларація прав людини і громадянина також визначає систему *економічних прав людини і громадянина*, до яких належать:

1) *право на майно* (згідно ст. 17 Декларації, Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна);

2) *право на працю, справедливу винагороду за неї та на захист цього права* (за ст. 23 Декларації, кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливий і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну пра-

цю. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів [1].

У Загальній декларації прав людини визначено цілісну систему **соціальних прав особи**, зокрема:

1) *право на гідний життєвий рівень та належний соціальний захист* (згідно ст. 25 Декларації, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однакоvim соціальним захистом);

2) *право на достатнє соціальне забезпечення* (за ст. 22 Декларації, кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави);

3) *право на відпочинок і дозвілля* (згідно ст. 24 Декларації, кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку) [1].

Окреме місце у Загальній декларації прав людини визначене для **освітньо-культурних прав і свобод людини і громадянина**. До них належать:

1) *право на освіту* (за ст. 26 Декларації, Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою.

Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей);

2) *право доступу до культурних здобутків суспільства та право на результати індивідуальної творчої діяльності* (згідно ст. 27 Декларації, кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є) [1].

На реалізацію зазначених прав особи, передбачених Загальною декларацією прав людини 1948 р., спрямований внутрішньодержавний механізм України, невід'ємним елементом якого виступає і механізм конституційно-правової відповідальності.

Механізм реалізації конституційно-правової відповідальності – це сукупність пов'язаних між собою нормативних, інституційних, функціональних та ідеологічних елементів (автомних підсистем), за допомогою яких забезпечується свідоме використання своїх прав, виконання обов'язків, дотримання заборон, а в разі вчинення конституційно-правового делікту – застосування конституційно-правових санкцій з метою забезпечення конституційної законності, дисципліни та правопорядку [2, с. 67].

Вважаємо за доцільне викласти ці елементи у більш системній формі. Зокрема, пропонується об'єднати правові норми, які визначають конституційно-правовий статус суб'єктів конституційних правовідносин (в т. ч. і державно-владних та державно-політичних відносин), правові норми, які визначають форми їх протиправної діяльності, а також включити сюди інші норми, які викладені у статусних законах про цих суб'єктів. Таку сукуп-

ність норм пропонується визначити як *нормативну (регулятивну) підсистему* механізму реалізації конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин.

Пропонується також визначити, як єдиний елемент, державні органи, які здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів конституційних правовідносин (в т. ч. і державно-владних та державно-політичних відносин), органи правосуддя, у компетенцію яких входить здійснення конституційного правосуддя і які разом забезпечують державний контроль, а також громадянське суспільство та його інститути, які забезпечують громадянський контроль і тим самим сприяють реалізації як позитивної (перспективної), так і негативної (ретроспективної) конституційної відповідальності таких суб'єктів. Сукупність суб'єктів, які забезпечують державний та громадський контроль у сфері конституційної відповідальності, пропонується визначити, як *інституційну підсистему* механізму реалізації конституційно-правової відповідальності [2, с. 68 – 69].

Нормативно визначену процесуальну форму розгляду справ про відповідальність суб'єктів конституційних правовідносин (в т. ч. і державно-владних та державно-політичних відносин) пропонується розглядати більш широко – як сукупність процедур та порядків, пов'язаних з реалізацією їх конституційної відповідальності (як позитивної (перспективної), так і негативної (ретроспективної) відповідальності). Їх пропонується розглядати як *функціональну підсистему* механізму реалізації конституційно-правової відповідальності.

Крім того, на наш погляд, варто виділити також *ідеологічну підсистему* механізму реалізації конституційної відповідальності, який включає в себе свідоме ставлення суб'єктів конституційних правовідносин (в т. ч. і державно-владних та державно-політичних відносин) до реалізації своїх прав, виконання обов'язків, дотримання заборон, а також до здійснення своїх завдань і функцій перед іншими суб'єктами конституційних відносин (позитивна (перспективна) конституційна відповідальність, яка передбачає у першу чергу інтелектуальний аспект), а також готовність нести відповідальність за вчинення конституційно-правових де-

ліктів (негативна (ретроспективна) конституційна відповідальність, яка виражається у першу чергу через вольовий (поведінковий) аспект) [2, с. 69].

Разом з тим, незважаючи на імплементацію міжнародно-правових норм, покладених в основу змісту Загальної декларації прав людини у внутрішнє законодавство України через різні правові механізми, включаючи і механізм конституційно-правової відповідальності, зберігається істотна відмінність між нормативним рівнем їх закріплення (де-юре) та фактичним станом існуючих правовідносин (де-факто). Тут основною причиною, на нашу думку, є недостатнє застосування організаційних механізмів у системі конституційно-правової відповідальності в Україні, а також недостатність внутрідержавного громадянського та зовнішнього міжнародного контролю за реалізацією положень Загальної декларації прав людини.

1. *Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. *Книш В. В. Механізм реалізації конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних (державно-владних та державно-політичних) правовідносин в Україні // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 06 березня 2014 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 66–70.*

Книш В. В. Втілення положень загальної декларації прав людини у механізмі конституційно-правової відповідальності в Україні

У даній статті досліджено проблема реалізації положень Загальної декларації прав людини 1948 р. у державно-правовій системі України через механізми конституційно-правової відповідальності. Автор відзначив, що у даному акті зафіксовано такі аспекти, як основоположні права і свободи людини; зобов'язання держав у цій сфері; механізми реалізації прав і свобод як на міжнародному, так і на національному (державному) рівнях; відповідальність держав, які ратифікували Загальна декларація прав людини, за реалізацію її положень.

Основний акцент зроблено на механізми реалізації конституційно-правової відповідальності як сукупності пов'язаних між собою нормативних, інституційних, функціональних та ідеологічних елементів (автономних підсистем), за допомогою яких забезпечується свідоме використання своїх прав, виконання

обов'язків, дотримання заборон, а в разі вчинення конституційно-правового делікту – застосування конституційно-правових санкцій з метою забезпечення конституційної законності, дисципліни та правопорядку.

На авторське переконання, незважаючи на імплементацію міжнародно-правових норм, покладених в основу змісту Загальної декларації прав людини у внутрішнє законодавство України через різні правові механізми, включаючи і механізм конституційно-правової відповідальності, зберігається істотна відмінність між нормативним рівнем їх закріплення (де-юре) та фактичним станом існуючих правовідносин (де-факто). Тут основною причиною, на нашу думку, є недостатнє застосування організаційних механізмів у системі конституційно-правової відповідальності в Україні, а також недостатність внутрідержавного громадянського та зовнішнього міжнародного контролю за реалізацією положень Загальної декларації прав людини.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, відповідальність, соціальна відповідальність, соціально-правова відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, політична відповідальність, механізм конституційної відповідальності, механізм відповідальності за реалізацію Загальної декларації прав людини.

Knysz V. V. Implementation of the provisions of the Universal Declaration of Human Rights in the mechanism of constitutional and legal responsibility in Ukraine

This article examines the problem of implementing the provisions of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 in the state legal system of Ukraine through the mechanisms of constitutional and legal responsibility. The author noted that such aspects as basic human rights and freedoms are recorded in this act; obligations of states in this area; mechanisms for the realization of rights and freedoms at both the international and national (state) levels; the responsibility of states that have ratified the Universal Declaration of Human Rights for the implementation of its provisions.

The main emphasis is placed on the mechanism of implementation of constitutional and legal responsibility as a set of interconnected normative, institutional, functional and ideological elements (autonomous subsystems), which ensure the conscious use of one's rights, performance of duties, compliance with prohibitions, and in case commission of a constitutional and legal delict – application of constitutional and legal sanctions for the purpose of ensuring constitutional legality, discipline and law and order.

In the author's opinion, despite the implementation of international legal norms, which are the basis of the content of the Universal Declaration of Human Rights, into the domestic legislation of Ukraine through various legal mechanisms, including the mechanism of constitutional and legal responsibility, there is a significant difference between the normative level of their consolidation (de jure) and the actual state of existing legal relations (de facto). Here, the main reason, in our opinion, is the insufficient application of organizational mechanisms in the system of constitutional and legal responsibility in Ukraine, as well as the insufficiency of domestic civil

and external international control over the implementation of the provisions of the Universal Declaration of Human Rights.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, responsibility, social responsibility, socio-legal responsibility, legal responsibility, constitutional-legal responsibility, political responsibility, mechanism of constitutional responsibility, mechanism of responsibility for the implementation of the Universal Declaration of Human Rights.